

Бутнік–Сіверський О. Б.

завідувач економіко-правовим відділом
Науково–дослідного інституту
інтелектуальної власності Академії
правових наук України,
доктор економічних наук, професор,
чл.-кореспондент АН України;
завідувач кафедри економіки, обліку та
фінансів ІПДО НУХТ

Раціоналізаторство – складова інноваційної діяльності в умовах розвитку економіки знань

В статті розглянуто раціоналізаторство та раціоналізаторську пропозицію в умовах становлення інформатизації економіки та суспільства, визначено її ознаки і відмінності від інших результатів творчої діяльності, обґрунтовано місце раціоналізаторства в інноваційному процесі

Актуальність напрямку дослідження

Характерною рисою сучасності є перехід економіки України на інноваційний шлях розвитку. Сьогодні нововведення охоплюють усі сфери людської діяльності, радикально впливають на процес господарювання. Інноваційні процеси трансформують економіку, а саме: змінюються системи освіти і професійної підготовки спеціалістів; створюють нові наукомісткі галузі виробництва; формуються національні інноваційні системи; інтенсифікується творчість людей у напрямку досягнення конкурентоспроможності і виживання на ринку. В цих умовах змінюється і наш погляд щодо раціоналізаторської діяльності та до раціоналізаторських пропозицій, які ще недавно сприймалися об'єктивним фактором розвитку людського суспільства, головним важелем технічної творчості, обумовлювалися природними законами розвитку.

З методологічної точки зору раціоналізація і раціоналізаторські пропозиції під впливом науки інноватики змінюються за економічним змістом, у правовій площині та з позиції механізмів регулювання. Змінюються акценти щодо частки впливу та рівня раціоналізації в загальному інноваційному процесі, а також в умовах трансформації інтелектуальної власності в інноваційну продукцію.

Проводячи в цьому напрямку дослідження, слід звернути увагу на зменшення інтересу до проблеми розвитку раціоналізації та раціоналізаторських пропозицій в сучасних умовах трансформаційних змін в економіці України. До найбільш ґрунтовних наукових робіт сьогодні можна

віднести праці: Б.Прахова "Раціоналізаторська пропозиція як об'єкт охорони інтелектуальної власності" (2002 р.); А.Шидловського "Досвід та проблеми винахідництва і підтримки творчої діяльності в науці" (2003 р.); Г.Закорецької "Охорона прав на раціоналізаторську пропозицію в новому Цивільному кодексі України" (2003 р.); Г.Андрощука "Раціоналізаторська діяльність за кордоном" (2003 р.); О.Святоцького, П.Крайнева, Б.Прахова "Право інтелектуальної власності на раціоналізаторську пропозицію" (2004 р.); Г.Закорецької "Правове забезпечення раціоналізаторської діяльності" (2004 р.); Г.Андрощука "Раціоналізаторська пропозиція як об'єкт промислової власності: проблеми регулювання" (2006 р.) [1–7].

Розуміючи складність проблеми дослідження та її актуальність в нових умовах розвитку економіки, автор в цій статті намагається висловити свій погляд щодо місця раціоналізації та раціоналізаторських пропозицій в процесі трансформаційних змін в економіці України та суспільства.

Перехід до інформаційної стадії прогресу

Сучасна епоха характеризується переходом розвинутих країн на нову, вищу стадію цивілізаційного прогресу – інформаційну (постіндустріальну). Стратегічна мета України, як зазначає А.Чухно, – це *завершення ринкових реформ і становлення інформаційного способу виробництва, побудова інформаційної економіки, економіки знань та інформаційного суспільства, тобто суспільства знань* [8, с. 7].

Сьогодні, відмічає у своєму дослідженні А. Чухно, не можна рухатися вперед по шляху цивілізації не використовуючи досвіду розвинутих країн, сучасних *інформаційно–комунікаційних технологій, процесів і явищ, понять, притаманних новому суспільству*. Нові економіка і суспільство докорінно відрізняються від попередніх. Це той ступінь розвитку, коли досягається такий науково–технічний рівень виробництва, продуктивності праці, за якого при порівняно невеликій зайнятості матеріальне виробництво повністю задовольняє матеріальні потреби, а основна маса зайнятих зосереджена в галузях, які задовольняють освітні, культурні, духовні потреби людей, забезпечують їх всебічний розвиток [8, с. 6–7]. *Творчість, творча праця, творча діяльність – це фундаментальна ознака нового, більш високоорганізованого суспільства*, коли всебічний розвиток розумових і фізичних здібностей людини стає визначальним фактором його зростання [8, с. 8]. *У новому суспільстві роль людини незмірно зростає*. Вона стає і мірою, і мірилом, і головним чинником прогресу. Це знаходить вияв також у тому, що поряд із звичайним капіталом дедалі зростаючу роль відіграє *людський капітал*, який відбиває і нове становище людини в суспільстві, і нову її роль у його розвитку [9, с. 18]. Нарощування людського капіталу – це, перш за все, зростання освітнього рівня, збагачення працівників знаннями, інтелектуалізація праці. Причому це не просто збільшення кількості людей з вищою освітою, воно супроводжується глибокими структурними змінами, які, у свою чергу, визначають *структурні*

зрушення в економіці [9, с. 18]. *Інтелектуалізація праці* – це не лише підтвердження зростання освіченості, культури працюючих, але й економічний показник, який доводить, що праця у сфері послуг є більш ефективною. Це знаходить вияв у більшій питомій вазі доданої вартості у послугах порівняно з матеріальними благами [9, с. 19].

Тут ми навели лише деякі ознаки, якими А.Чухно характеризує інформатизацію економіки та суспільства. Вони яскраво свідчать про важелі оновлення економіки України. Це складний і довготривалий процес трансформаційних змін, в який закладено внутрішманентні джерела прогресу на основі інновацій, глибокої та комплексної модернізації економіки України та суспільства в цілому. Слід зазначити, що на цьому напрямку вагоме значення набувають дослідження Н.Апатової, В.Гейця, В.Новицького, В.Семиноженка, Л.Федулової, А.Чухно та інших, в роботах яких актуалізуються питання переходу України на інноваційний шлях розвитку, визначаються проблеми стратегії економічного і соціального розвитку, характер перехідних процесів до економіки знань.

З позиції економіки знань звернемо увагу на розвиток розумових і фізичних здібностей людей, яка має зовсім новий рівень творчої діяльності та й більш вагомими будуть результати цієї праці.

Звернемо також увагу на ступінь розвитку, коли досягається такий науково–технічний рівень виробництва, продуктивності праці, за якого при порівняно невеликій зайнятості матеріальне виробництво повністю задовольняє матеріальні потреби. Значить кількість працюючих зменшується, особливо з низьким рівнем кваліфікації, замінюючись або поповнюючись новими, з сучасним рівнем кваліфікації і спеціалізації, яким під силу опановувати інформаційно–комунікаційні технології, процеси, способи, а також вищу за рівнем організацію виробництва та господарювання.

Як бачимо. раціоналізаторська діяльність та раціоналізаторські пропозиції мають зовсім нову основу для свого розвитку, а на цьому базується попит на нову науково–технічну продукцію, раціоналізаторську діяльність. Саме це спонукає на детальне економіко–правове дослідження такої економічної категорії як раціоналізація та раціоналізаторські пропозиції в умовах становлення економіки України на інноваційному шляху розвитку.

Раціоналізаторські пропозиції в інформаційній економіці, їх ознаки та відмінність від інших результатів творчої діяльності

За визначенням Б.Прахова, *раціоналізаторська пропозиція* – це технічне рішення, що є новітнім і корисним для підприємства, організації чи установи, котрим воно подається, і яке передбачає зміну конструкції виробу, технології виробництва і застосовуваної техніки або зміну складових матеріалу. Це визначення містить *ознаки охороноздатності* раціоналізаторської пропозиції: технологічне рішення, новизна, корисність [1, с. 46].

У п. 1 ст. 481 Цивільного кодексу України передбачено, що "раціоналізаторською пропозицією є визнана юридичною особою пропозиція,

яка містить технологічне (технічне) або організаційне рішення у будь-якій сфері її діяльності", а в п. 2 ст. 481 визначено, що "об'єктом раціоналізаторської пропозиції може бути матеріальний об'єкт або процес" [10].

У своєму дослідженні О.Святоцький, П.Крайнев, Б.Прахов деталізують поняття "раціоналізаторська пропозиція", вказуючи, що це "**особливий об'єкт інтелектуальної власності**", який має в собі новизну в межах того підприємства, якому його подано, є корисним, тобто комерційно вартісним для підприємства, є результатом власної творчості заявника" [5, с. 24].

Як бачимо, раціоналізаторська пропозиція – це особливий об'єкт інтелектуальної власності, до якого законодавство встановило три необхідні вимоги: 1 – вона має належати до профілю підприємства, якому вона подана; 2 – має бути новою; 3 – має бути корисною підприємству, якому подана [11, с. 105]. Одночасно, 4 – є об'єкт права інтелектуальної власності (п. 1 ст. 420).

В своєму дослідженні Г.Закорецька звертає увагу на те, що законодавство минулих років (тобто колишнього СРСР) про раціоналізацію було досить розгорнутим. Воно раціоналізаторські пропозиції ставило на один рівень з винаходами. Проте, істотним недоліком цього законодавства була його **обмеженість технікою**. Новий ЦКУ істотно розширив поле раціоналізації, визнавши раціоналізаторськими і організаційні рішення в будь-якій суспільно-корисній діяльності [6, с. 83].

Тут слід відмітити, що право власності на винахід, як зазначає І.Детлик [12], в колишньому СРСР належало державі, що знаходило відображення у охоронному документі – авторському свідоцтві, яке засвідчувало авторство винахідника на винахід: **право держави на його використання**. Форма власності обумовлювала і умови охороноспроможності, до числа яких входив позитивний ефект як новий, більш високий результат, який суспільство одержує при використанні винаходу у порівнянні з тим результатом, який воно одержує від об'єкта-прототипу. Таке трактування призводило до того, що корисність винаходу встановлювалась **не в залежності від цінності заявленого об'єкта** і необхідності його використання в народному господарстві, а **адміністративним шляхом** (експертизою). Необхідно визнати, що критерій "позитивний ефект" мав, як правило, дещо абстрактний характер, оскільки не завжди впливав із властивостей заявленого об'єкта. Належність винаходу державі визначала також функції експертного органу, який як представник держави виконував не тільки функції, пов'язані зі своїм прямим призначенням, – оцінку заявленого технічного рішення щодо відповідності його умовам охороноспроможності та видачу охоронного документа, а й в інтересах держави невластиву йому функцію – виявлення технічного рішення з матеріалів заявки **шляхом корегування**, а часто, – і **складання нової редакції** формули винаходу і узгодження її з заявником.

Безумовно, наведений приклад правовідносин в галузі винахідницької діяльності в колишньому СРСР сприяв розвитку раціоналізаторських пропозицій, які усували адміністративний тиск щодо отримання "позитивного ефекту" і переносили його важіль на саме підприємство але ефект наближений

до реального, знімали обмеження права держави на їх використання. Одночасно, раціоналізаторські пропозиції сприяли у ті часи руху по удосконаленню техніки, що було позитивним, всебічній науково-технічній творчості широких мас трудящих, що було головною ознакою реалізації відповідної партійної політики. Питання про участь робітників у раціоналізації на виробництві вирішувалось у самих високих інстанціях партійної олігархії, на це були спрямовані найенергійніші заходи. У такому залученні до раціоналізації робітничих та сільських мас не завжди дотримувались принципу "кожна раціоналізаторська пропозиція раціональна, але не всяка раціональна пропозиція є раціоналізаторською" [5, с. 8].

Не будемо заглиблюватись в історію розвитку правового регулювання раціоналізаторства та новаторства, яка наведена в розділі 1 в книзі "Право інтелектуальної власності на раціоналізаторську пропозицію" [5, с. 12–20], бо вона підкреслює монополію на той час держави як на винахід, так і на раціоналізаторські пропозиції.

З переходом на ринкові економічні відносини правовідносини в галузі винахідницької діяльності почали регулюватися патентним правом, що призвело до принципових змін в статусі охоронного документа і у формі власності на винахід. За патентним правом охоронним документом є патент, який засвідчує авторство на винахід і надає патентовласнику виключне право на його використання. Зміна правовідносин в галузі винахідницької діяльності спричинила також зміну умов охороноспроможності, з переліку яких виключено позитивний ефект, оскільки в нових економічних відносинах корисність винаходу повинна визначатися потребами ринку (потенційного покупця).

Що стосується раціоналізаторських пропозицій, то з поширенням патентного права, між винаходом та раціоналізаторськими пропозиціями змінилося співвідношення на користь винаходу та інших видів інтелектуальної власності, які отримали: право власності за ознакою володіти, користуватися і розпоряджатися результатом інтелектуальної творчості; правову охорону об'єктів інтелектуальної власності; засіб реалізації економічних інтересів власника об'єкта права інтелектуальної власності.

Раціоналізаторські пропозиції з переходом до ринкової економіки та прийняттям оновленого Цивільного кодексу України і спеціального законодавства в сфері інтелектуальної власності набули нових правових ознак, які віддалили їх від правової площини, яку отримали винаходи та інші об'єкти права інтелектуальної власності. Раціоналізаторські пропозиції, хоча й набули статусу об'єкта права інтелектуальної власності, але в новому середовищі вони втратили свою економіко-правову цінність та важливість як інструмент впливу на структурні зміни в економіці, які пов'язані з технологічними укладами; провідну роль в інноваційному процесі, так як раціоналізація не приводить до модернізації виробництва в умовах його стандартизації, додержання норм продуктивності виробництва і витрат ресурсів; раціоналізаторська пропозиція не є об'єктом ліцензування.

Статистика свідчить, що у 80-х роках щорічно в Україні подавалося 32–38 тис. заявок на винаходи, у тому числі в Національній академії наук України – 3,5–4,3 тисячі. Загальне число винахідників і раціоналізаторів сягало мільйона осіб [2, с. 4]. Що ж ми маємо тепер? А.Шидловський у 2003 р. засвідчує реалії – винахідників і раціоналізаторів в Україні налічується лише 47 тис. осіб, що майже у 20 разів менше, ніж у 1991 р. Щорічно подаються заявки на 7–8 тис. винаходів. У НАН України – чисельність поданих заявок становить близько 500 на рік [2, с. 5]. Г.Андрощук у своєму дослідженні у 2006 р. засвідчує, що загальна чисельність авторів раціоналізаторських пропозицій нині складає лише 27,4 тис. осіб порівняно з 638,2 тис. у 1989 р. Різко зменшилася і частка від використання раціоналізаторських пропозицій у доході, отриманому від впровадження винаходів і раціоналізацій (54,5% у 2004 р.) [7, с. 37].

Наведені дані підтверджують зміну акцентів в науково-технічному творчому процесі. На наш погляд, такий стан з раціоналізацією не є трагічним, якщо враховувати посилення розвитку нових об'єктів промислової власності, які свідчать про інноваційні процеси в економіці України.

Г.Андрощук підсумовує: "Проблема не лише в кризовому стані економіки України, падінні рівня виробництва, неспроможності підприємств до нововведень, а насамперед – у **правовій невизначеності цього об'єкта**, відсутності в державі дійових механізмів регулювання раціоналізаторської діяльності на законодавчому рівні" [7, с. 37].

Найголовнішим у сфері інтелектуальної діяльності є правова невизначеність раціоналізаторської пропозиції, її ролі в інноваційному процесі, на що й треба звернути увагу. В правовому полі проблема раціоналізації є актуальною, але її слід розглядати через призму інформатизації економіки (економіки знань).

Підтвердженням правової визначеності і подальшого зростання в нових умовах економічного розвитку (хоча і не такими темпами) є забезпечення державної реєстрації заявок на об'єкти права промислової власності. В.Жаров у своєму дослідженні засвідчує [13, с. 14], що за період з 01.01.2000 року по 01.01.2007 року зареєстровано 140 558 охоронних документів на об'єкти промислової власності, з них:

- 54 934 патенти на винаходи з урахуванням перереєстрованих авторських свідоцтв та 20-річних (після коротких);
- 19 344 патенти на корисні моделі;
- 10 037 патентів на промислові зразки;
- 56 238 свідоцтв на знаки для товарів і послуг з урахуванням розділених реєстрацій;
- 5 свідоцтв на топографії ІМС.

А по кількості поданих заявок у 2006 році відносно до 2000 року: винаходів збільшилося до 176%, у тому числі за процедурою РСТ – 155%; по корисних моделях збільшення становило 22 рази; по промислових зразках – до 197%; по знакам для товарів і послуг за національною процедурою збільшення

становило 3,3 рази, а по знакам для товарів і послуг за Мадридською угодою – до 186%.

Щодо популярності деклараційного патенту на винахід зі строком чинності 6 років, то від дати його запровадження (01.06.2000 р.) і до кінця 2003 року на його одержання всього надійшло 25 687 заявок. За 2000–2003 роки 1888 деклараційних патентів на винахід були перетворені (з проведенням експертизи) на 20-річні патенти.

Всього станом на 01.01.2004 р. в Україні внесено до Державного реєстру 64 795 патентів на винаходи: 37 371 20-річний патент (чинними є 12 988) і 27424 деклараційні патенти (чинними є 24 916) [14, с. 35].

Динаміка розвитку сфери інтелектуальної власності є доказом структурних змін, переходом економіки на інноваційний шлях розвитку, де інновації є вирішальним фактором економічного зростання, конкурентоспроможності інноваційної продукції, подальшого розвитку науково-технічної творчості.

Розглянемо з економіко-правових позицій раціоналізаторську пропозицію під кутом трансформаційних змін в економіці України та її відмінність від інших результатів творчої діяльності.

1. Раціоналізаторська пропозиція **повинна бути визнана юридичною особою як пропозиція** і ніщо інше. Згідно п. 2 ст. 484 ЦКУ: "Юридична особа, яка визнала пропозицію раціоналізаторською, має право на використання цієї пропозиції у будь-якому обсязі", тобто без обмежень з боку автора пропозиції.

Г.Закорецька, аналізуючи цю позицію в ЦКУ зауважує, що автор є суб'єктом права інтелектуальної власності на свою раціоналізаторську пропозицію, і сумніву це не викликає, але причому тут юридична особа, якій пропозиція ще тільки подана. Остання ще може не бути визнана раціоналізаторською, а юридична особа уже погоджується суб'єктом права інтелектуальної власності на неї. Юридична особа, яка визнала пропозицію раціоналізаторською, самим цим фактом не може визнаватися суб'єктом права інтелектуальної власності на цю пропозицію [6, с. 83]. Вона вважає, що правовою підставою визнання юридичної особи, яка визнала пропозицію раціоналізаторською, суб'єктом права інтелектуальної власності на неї і надання їй права на використання пропозиції має бути тільки договір, укладений між автором раціоналізаторської пропозиції і юридичною особою, яка визнала пропозицію раціоналізаторською [6, с. 83]. Пропозиція Г.Закорецької усуває сумнівну позицію в ЦКУ. На такій правовій основі ми маємо механізм відчуження раціоналізаторської пропозиції від її автора, що дозволяє її використовувати юридичній особі на свій розсуд. На цьому можна було б і зупинитися, але в умовах трансформаційних змін слід врахувати, що раціоналізаторська пропозиція може мати різний рівень технічної пропозиції, за яким вона може стати при доопрацюванні винаходом або за змістом науковим твором, або на примітивному рівні який і відносить її до раціоналізації, але вона не є економічно доцільною. В умовах найманої праці власник підприємства відноситься до творчості працівників з оглядкою на економічні наслідки. Він не має пориву привласнювати результати раціоналізаторської

діяльності, за які треба ділитися прибутком. Це і стримує бажання власника визнавати раціоналізаторську пропозицію. Інша справа, коли для власника **раціоналізаторська пропозиція є інтелектуальним потенціалом** розвитку окремої ділянки підприємства. В залежності від економічного стану підприємства, його інноваційної активності, престижно буде підтримувати результати технічної творчості працівників шляхом стимулювання їх за рахунок незначної частини прибутку (преміювання, підвищення по службі тощо). Як бачимо, визнання раціоналізаторської пропозиції може бути моральним фактором або творчим поривом її автора, на якого ніхто не зверне уваги у зв'язку з тяжким фінансовим станом підприємства або суб'єктивним поглядом на це власника капіталу. Зовсім інший економіко–правовий статус у власника патенту, коли він має права надавати виключну або невиключну ліцензію на право використання винаходу або іншого об'єкта промислової власності. В таких випадках власник підприємства (юридична особа) змушений ділитися прибутком від його використання, так як є ситуації, коли від такого винаходу залежить подальша конкурентоспроможність підприємства на ринку продукції. З іншого боку, раціоналізаторська пропозиція на рівні винаходу може бути легко привласнена юридичною особою шляхом визнання раціоналізаторської пропозиції, що є за суттю "тіньовим" інтелектуальним капіталом юридичної особи. Враховуючи тривогу автора за своє робоче місце на підприємстві, залежність від власника (юридичної особи), за таким сценарієм розвиток раціоналізації обмежений. Що стосується підприємств, які віднесені до державної форми власності, то тут раціоналізація може вирішуватись більш демократично. Тут можуть додержуватись попередньо прийнятих нормативних актів, які стосуються загальних положень про раціоналізацію (Тимчасове положення про правову охорону об'єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій, затверджене Указом Президента України від 18.09.1992 р. в частині статей 54, 59, 60, 61, 62, 68, 70; Методичні рекомендації про порядок складання, передачі і розгляду заяви на раціоналізаторську пропозицію від 27.08.1995 р.; Положення про посвідчення на раціоналізаторську пропозицію і порядок його видачі від 22.08.1995 р.).

Як бачимо сучасне ринкове середовище не сприяє зняттю правової невизначеності раціоналізаторської пропозиції і, з іншого боку, раціоналізація в ньому за вагомністю має лише моральні ознаки.

2. Раціоналізаторська пропозиція повинна "містити технологічне (технічне) або організаційне рішення, у будь-якій сфері її діяльності", тобто конкретний засіб досягнення поставленої мети. "Об'єктом раціоналізаторської пропозиції може бути матеріальний об'єкт або процес". Тут можна виходити з характеристики однойменного критерію винаходу, що відповідає типології об'єктів винаходу. Що стосується технології, то за раціоналізаторською пропозицією зміни можуть стосуватися однієї ознаки, що характеризує спосіб. Організаційні рішення враховують покращення робочого місця, удосконалення способу використання, технічної документації тощо, тобто складають окремий вид.

Г.Закорецька, аналізуючи цю позицію в ЦКУ, підкреслює невизначеність організаційних рішень: "Видається, що поняттям "організаційні рішення" охоплюються і управлінські рішення. Адже останні є різновидом організаційних" [3, с. 83].

В умовах інформатизації економіки означене обмеження раціоналізаторської пропозиції з позиції зниження його технічної (технологічної) якості по відношенню вимог до винаходу чи інших видів промислової власності, яке розраховано на рівень робітника, який удосконалює техніку (технологію) за лише однією ознакою, що з економічної точки зору не дозволяє в повному обсязі оцінити вартість цієї раціоналізаторської пропозиції.

Б.Прахов за такої діяльності визначає *технічний аспект*, з яким пов'язує необхідність щоденного вдосконалення виробництва. Він зазначає: "Впроваджені вдосконалення "відсувають" моральне і фізичне старіння застосовуваної техніки на певний час, її модернізація дає змогу уникнути значних капітальних витрат. У деяких виробництвах відсутні як відпрацьовані технології, так і спеціальне устаткування, тому в такому разі вдаються до модернізації – пристосування наявного устаткування" [1, с. 47–48].

Тут можна бачити завищення планки цінності раціоналізаторської пропозиції щодо модернізації, тому що цю технічну (технологічну) задачу вирішує сьогодні такий об'єкт інтелектуальної власності, як "*ноу-хау*" до відповідного винаходу(ів) чи корисної(их) моделі(ей), на який поширюється патентне право і який має вартісну оцінку, яку може визначити суб'єкт оціночної діяльності.

Щодо управлінських рішень, то вони вже враховані при визначенні *гудвілу* (ділової репутації), що є комплекс заходів, спрямованих на збільшення прибутку підприємств без відповідного збільшення активних операцій, включаючи використання *кращих управлінських якостей*, домінуючу позицію на ринку продукції (робіт, послуг), нові технології. Гудвіл – це нематеріальний актив, вартість якого визначається як різниця між балансовою вартістю активів підприємства та його звичайною вартістю як цілісного майнового комплексу, що виникає внаслідок використання кращих управлінських якостей, домінуючої позиції на ринку продукції (робіт, послуг), нових технологій тощо [15, с. 583–584].

Як бачимо, і за вказаною ознакою раціоналізаторська пропозиція в умовах інформатизації економіки спрощується за своїм призначенням і вирішенням конкретних завдань безпосередньо на профільному підприємстві, зокрема, на відповідному робочому місці. Щодо раціоналізаторської пропозиції на організаційне рішення, то вона втрачає своє призначення у зв'язку з дозволом його здійснення "у будь-якій сфері її діяльності" по відношенню до конкретного підприємства. Тобто і в цьому випадку законодавець влаштовує правова невизначеність раціоналізаторської пропозиції.

3. Раціоналізаторська пропозиція з позиції охороноздатності не потребує високого винахідницького рівня, так як повинна мати місцеву (локальну) новизну, тобто не має потреби мати новизну абсолютну (світову), бо

раціоналізаторська пропозиція спрямована на "матеріальний об'єкт або процес". "Обсяг правової охорони раціоналізаторської пропозиції визначається її описом, а також кресленнями, якщо вони подані". Спрощення вимог ЦКУ до раціоналізаторської пропозиції дозволяє вирішувати більше не досягнення технічного рівня раціоналізації, а соціальний ефект, який спрямований на отримання винагороди раціоналізатором.

Раціоналізаторська пропозиція не захищає інтереси підприємства при використанні пропозиції іншим підприємством без дозволу їх автора, на відміну від використання винаходу, власник якого отримав охоронний документ (або щодо інших об'єктів промислової власності) який надав йому право дозволяти чи забороняти його використання третім особам.

4. Раціоналізаторська пропозиція не має довгостроковості використання. Відповідно до пунктів 37 і 38 Методичних рекомендацій про порядок складання, передачі і розгляду заяви на раціоналізаторську пропозицію від 27.08.1995 р. винагорода за використання раціоналізаторської пропозиції виплачується протягом двох років від дати початку її використання. Згідно ст. 91 Кодексу законів про працю України, наприклад, якщо працівник запропонував раціоналізаторську пропозицію, яка призвела до зміни технологічних норм та розцінок, зберігаються попередні розцінки в межах шести місяців з дати початку їх впровадження, а для інших працівників, які надали допомогу автору при впровадженні раціоналізаторської пропозиції, попередні розцінки зберігаються на протязі трьох місяців.

Обмеженість терміну оплати винагороди не стимулює довгостроковість використання раціоналізаторської пропозиції, а довгостроковість є одним з показників цінності технічної пропозиції, рівнем її досконалості.

Взагалі строк раціоналізаторської пропозиції не має обмежень, але на практиці її економічна раціональність визначається короткостроковістю використання з позиції впливу на зміни якості, отримання відповідного ефекту за напрямом використання. При використанні визнаної підприємством раціоналізаторської пропозиції очікувати за рахунок цього значних прибутків не має підстав, тому що раціоналізація має новизну локального характеру, яка при використанні не впливає на результат господарської діяльності всієї виробничої системи. Частіше раціоналізація має незначний ефект і більше соціальний. З впровадженням винаходів або інших об'єктів права промислової власності корисність і значна частка ефекту змістилася від раціоналізаторської пропозиції до винаходів та інших об'єктів права інтелектуальної власності, значно збільшивши вимоги до цих видів інтелектуальної власності. Так, за статистикою, в 2001 році в Україні від використання об'єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій отримано прибуток у сумі 392,9 млн. грн., в тому числі за рахунок використання винаходів – 114,0 млн. грн. (29,0%), раціоналізаторських пропозицій – 256,9 млн. грн. (65,4%, а у 2004 році цей показник знизився і становив вже 54,5%). В середньому прибуток від використання винаходу становив 46,4 тис. грн., раціоналізаторської пропозиції – 6,8 тис. грн. [3, с. 4].

5. Раціоналізаторська пропозиція не має вартісної оцінки, як об'єкт права інтелектуальної власності, а її перевагу (корисність) визначають розрахунком економічного, технологічного або соціального ефекту, який здійснюється економічним або технічним підрозділом підприємства, на якому вона визнана.

Розрахунок економічного ефекту від впровадження раціоналізації визначається за відомою методикою шляхом порівняння собівартості по відповідним статтям витрат до і після початку використання раціоналізаторської пропозиції. Важливою умовою для здійснення розрахунку економічного ефекту від впровадження раціоналізаторської пропозиції є присутність фіксованих витрат, які пов'язані з впровадженням раціоналізації до і після початку її використання.

Хоча раціоналізаторська пропозиція має відповідне документальне оформлення (акт про використання пропозиції; свідоцтво, видане підприємством на визнану раціоналізаторську пропозицію), вона не обліковується в бухгалтерському обліку як нематеріальний актив, так як не має ознаки необоротного активу, на відміну від інших об'єктів права інтелектуальної власності (винаходи, корисні моделі, промислові зразки, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), комп'ютерні програми тощо).

Раціоналізаторська діяльність та її місце в інноваційному процесі

У своєму дослідженні А.Чухно звертає увагу на те, що зростання питомої ваги розумової праці, інтелектуалізація праці є необхідною умовою *переростання людини економічної в людину творчу*. Творча праця, творча діяльність людини – одна з визначальних рис нового суспільства. Аналіз показує, що не всяка розумова праця є творчістю. Багато працівників з вищою освітою зайнято рутинною роботою, яка далека від творчості. Це означає, що в сучасних умовах не лише фізична, але й розумова праця є виявленням людини економічної, бо вона керується в процесі праці матеріальними інтересами, матеріальною мотивацією. Творча праця, творча діяльність – це внутрішня потреба людини [16, с. 20].

Раціоналізаторська робота як вид технічної творчості аналогічний винахідництву, але, якщо в минулі роки індустріальної економіки ці види творчості співпадали, то в умовах переходу до інформаційної економіки механізм правовідносин має розбіжності.

Винаходи регулюються національними законами і підзаконними актами, а на рівні міжнародному – відповідними конвенціями, які підписала або до яких приєдналась і Україна, договорами.

Раціоналізаторські пропозиції та раціоналізаторська діяльність регулюються ЦКУ і одним–двома локальними актами, що свідчить про особливий правовий статус раціоналізації в Україні.

В умовах переходу до інформатизації економіки і суспільства однією з основних складових тривалого виживання і розвитку вітчизняних суб'єктів підприємницької (господарської) діяльності стає здатність запропонувати,

розробити, виготовити, вивести на ринок і просувати на ньому товари з новими споживчими якостями, товари, орієнтовані на задоволення існуючих потреб, але новими нетрадиційними способами, або ж товари, що призначені для задоволення нових (у тому числі принципово нових) потреб (у ряді випадків ці потреби цілеспрямовано формують). Це вимагає принципово нових підходів до підготовки, управління й організації виробництва, організації постачання і збуту, тобто обрати необхідний **варіант інноваційного розвитку** підприємства. Інноваційний розвиток, як зазначає С.Ілляшенко, визначають як процес господарювання, що спирається на безупинний пошук і **використання нових способів і сфер реалізації потенціалу підприємства** у мінливих умовах зовнішнього середовища в рамках обраної мети та прийнятої мотивації діяльності і який пов'язаний з модифікацією існуючих і формуванням нових ринків збуту [17]. За означеним принципом має функціонувати і **система управління інноваційним розвитком підприємств**, в якій, зокрема, є система підготовки кадрів, налаштованих на технічну творчість. Без кадрового і матеріального забезпечення, фінансування розвитку неможливо отримати результат з освоєння нових виробів, оновлення парку машин і устаткування, технологічних, конструкторських, організаційних, соціологічних та інших змін. Інноваційний розвиток підприємства це багатоступінчастий процес оновлення виробництва, який не є ізольованою процедурою, а є гармонійним поєднанням інновацій цільового спрямування з вже відомими інноваціями, спрямованими на оновлення виробничої системи в процесі техніко–технологічної підготовки виробничої системи до сприйняття інновацій. Саме в інноваційному процесі поєднуються два спрямування: **інноваційна діяльність** та **інноваційне підприємництво**.

В основу інноваційного процесу покладена трансформація інтелектуальної власності в кінцевий продукт інноваційної діяльності, який придатний для виробництва і ринку.

Організаційно–матеріальна основа, яка спрямована на трансформацію інтелектуальної власності, відтворює ознаки **технологічного підприємництва**, що є передумовою здійснення інноваційного процесу. Технологічне підприємництво пов'язане з **технічною творчістю цільового спрямування**, яке вирішує завдання зміни покоління техніки, покращення умов праці, удосконалення техніки і технології, організаційні заходи технічного і технологічного характеру.

Саме з технологічним підприємництвом у виробничій системі пов'язана раціоналізаторська діяльність (раціоналізаторство), що є пошуком нових рішень в технічній та технологічній системі, які є початковою стадією створення інновації або сама інновація на рівні місцевої (локальної) новизни та місцевої корисності. На рівні технологічного підприємництва здійснюється також винахідництво, яке спрямовано на інновацію. Технологічне підприємництво дозволяє отримати за результатами творчої діяльності інтелектуальний ресурс, який в умовах інноваційної діяльності накопичується у формі інтелектуального потенціалу підприємства. Раціоналізаторська пропозиція є **складовою інтелектуального потенціалу підприємства**, а

раціоналізаторство є *складовою інноваційної діяльністю*. При поєднанні в інноваційному процесі інноваційної діяльності з інноваційним підприємництвом досягається використання інтелектуальної власності в господарській діяльності на умовах її комерціалізації з метою отримання прибутку.

Таким чином, *раціоналізаторство є складовою частиною інноваційної діяльності*, механізмом якого є технологічне підприємництво спрямоване на створення інтелектуального ресурсу. На підприємстві раціоналізатор і продукт його технічної творчості (раціоналізаторська пропозиція) є інтелектуальним потенціалом підприємства, який за певних умов інноваційного підприємництва залучається до господарської діяльності на умовах комерціалізації.

Важливою складовою в інноваційному процесі є формування кадрів, спрямованих на технічну творчість. Чим більше удосконалений людський ресурс (раціоналізатори), тим потужніше будуть формуватися інтелектуальні ресурси, а на цій основі більш міцним буде інтелектуальний потенціал підприємства, який і належить власнику (юридичній особі) використовувати в певних умовах просування інноваційної продукції на ринок.

Раціоналізаторство є, в певній мірі, основою більш високого рівня технічної творчості, яким є винахідництво. Наведена конструкція раціоналізаторства в інформаційній економіці є ефективним інструментом розвитку інноваційної діяльності на самому підприємстві. Підтвердженням цього є раціоналізаторська діяльність за кордоном, яку проаналізував у своєму дослідженні Г.Андрощук [4].

Так, наприклад, за результатами дослідження, проведеного Японською асоціацією по системах висунування пропозицій, внаслідок розгляду 2500 пропозицій подається одна заявка на патент. Програма висунування пропозицій на фірмі "Саніо" типова для всієї Японії. До впровадження цієї програми фірма приступила в 1965 р. Якщо в перший рік було висунуто 12 389 пропозицій, то вже через двадцять років – 356 104 пропозиції. Середня кількість пропозицій, висунутих кожним кваліфікованим співробітником, зросла з 6 до 37,7 на рік. Значно підвищився і їхній якісний рівень, а питома вага збільшилася з 21,6% до 92,9%. За ці роки кількість співробітників, які беруть участь у програмі, подвоїлася і склала 67,2%. В той же час, із загальної суми щорічного прибутку розмір грошової винагороди, виплаченої японським співробітникам, склав 59 млн. дол. США, що в середньому на рік складає 1 дол. 44 центи за пропозицію і близько 24 дол. 48 центів – на співробітника. У Японії 87% раціоналізаторських пропозицій оплачується і 74% реалізується.

При цьому пропозиція розглядається протягом тижня і винагорода виплачується під час наступної зарплати. Оплата диференційована – від суми чисто символічної до астрономічної [4, с. 31].

Висновки

Аналіз закордонної практики організації та стимулювання раціоналізаторської діяльності дозволив Г.Андрощуку в своєму дослідженні

виділити складові цієї роботи, які в повній мірі відповідають завданням в Україні при просуванні на шляху інноваційного розвитку в умовах інформатизації економіки і суспільства, а саме [4, с. 34]:

- добре продумана нормативна база;
- система грошової винагороди, що дійсно заохочує раціоналізаторів;
- використання широкого спектра моральних стимулів;
- заохочення колективної технічної творчості;
- стимулювання осіб, які сприяють упровадженню;
- підтримка авторів–початківців, пропозиції яких ще не використовуються, однак свідчать про їхню творчу активність;
- застосування активних форм роботи з раціоналізаторами;
- система навчання, обмін досвідом, надання тем для розробки;
- активна популяризація раціоналізаторства, чітка організація, відкритий доступ до необхідної інформації;
- підтримка нормальних відносин між адміністрацією і працівниками, у тому числі в особі профспілок, тому що успішне здійснення таких програм можливе лише в атмосфері співробітництва.

На наш погляд удосконалення правовідносин в раціоналізаторстві повинно бути стриманим, враховуючи особливий статус об'єкта інтелектуальної власності, яким є раціоналізаторська пропозиція, а також на цій основі формування і використання інтелектуального потенціалу підприємства в інноваційному процесі.

Література

1. Прахов Б. Раціоналізаторська пропозиція як об'єкт охорони інтелектуальної власності // Інтелектуальний капітал. – № 7–8. – 2002. – С. 46–50.
2. Шидловський А.К. Досвід та проблеми винахідництва і підтримки творчої діяльності в // Інтелектуальний капітал. – № 3. – 2003. – С. 3–12.
3. Закорецька Г. Охорона прав на раціоналізаторську пропозицію в новому Цивільному кодексі України // Інтелектуальна власність. – № 4. – 2003. – С. 3–6.
4. Андрощук Г. Раціоналізаторська діяльність за кордоном // Інтелектуальна власність. – № 4. – 2003. – С. 29–34.
5. Святоцький О.Д., Крайнів П.П., Прахов Б.Г. Право інтелектуальної власності на раціоналізаторську пропозицію / За ред. О.Д.Святоцького. – К.: Концерн "Видавничий Дім "Ін Юре", 2004 р. – 128 с.
6. Закорецька Г. Правове забезпечення раціоналізаторської діяльності: проблемні питання // Право України. – № 12. – 2004. – С. 82–86.
7. Андрощук Г. Раціоналізаторська пропозиція як об'єкт промислової власності: проблеми регулювання // Інтелектуальна власність. – № 4. – 2006. – С. 37–44.
8. Чухно А. Нова економічна політика (теоретико–методологічні засади) // Економіка України. – № 6. – 2005. – С. 4–10.
9. Чухно А. Нова економічна політика (теоретико–методологічні засади) // Економіка України. – № 7. – 2005. – С. 15–22.

10. Цивільний кодекс України. – К.: Парламентське вид-во, 2003. – 362 с.
11. Підпригора О.А., Підпригора О.О. Право інтелектуальної власності в Україні: Навч. посібник для студентів юрид. вузів і ф-тів ун-тів. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 336 с.
12. Дятлик І. Деякі аспекти переходу від винахідницького права до патентного // Інтелектуальна власність. – № 1. – 1998. – С. 23–25.
13. Жаров В. Діяльність Державного департаменту інтелектуальної власності в сфері правової охорони промислової власності за 2000–2007 роки // Інтелектуальна власність. – № 7. – 2007. – С. 11–19.
14. Красовська А., Глухівський Л. Деклараційні патенти на винахід: завершення життєвого циклу і підсумки // Інтелектуальна власність. – № 3. – 2004. – С. 34–39.
15. Право інтелектуальної власності в Україні: Підручник для студентів вищих навч. закладів / За ред. О.А. Підпригори, О.Д. Святоцького. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2002. – 624 с.
16. Чухно А. Актуальні проблеми стратегії економічного і соціального розвитку на сучасному етапі // Економіка України. – № 5. – 2004. – С. 14–23.
17. Ильшенко С.Н. Инновационное развитие субъектов хозяйственной деятельности // Механізм регулювання економіки, економіка природокористування, економіка підприємства та організація виробництва. Вип. 1. – Суми: Вид-во СумДІ, 2000. – С. 110–116.

Butnik-Siverskiy O.B.

Rationalization proposal under conditions of getting economics and community informational.

In the article are considered rationalization activity and rationalization proposal under conditions, when economics and community get informational, determined rationalization proposal's features and differences from other creative activity results, substantiated the place of rationalization activity in the innovative process.

[Надруковано: Інтелектуальна власність. – № 8. – 2007. – С. 41–50]